

Оригиналан научни рад

UDK 314.117.3(497.11)

Original scientific work

Александар Кнежевић

**МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ЕТНОСТАТИСТИЧКЕ
ЕВИДЕНЦИЈЕ И ЕТНОДЕМОГРАФСКИХ ПРУЧАВАЊА
СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ***

Извод: Структура становништва Србије по националности током XX века није увек била статистички јасна пре свега због јаког утицаја националних политика; Краљевине СХС/Југославије кроз идеју југословенског унитаризма, послератне социјалистичке Југославије кроз тзв. "нова методолошка решења", и националне политике с краја XX века, која је актуелна и данас. Када говоримо о националној структури становништва Србије према резултатима пописа, морамо имати у виду чињеницу да располажемо само бројем "национално декларисаних", што не мора увек да се подудара са етничким пореклом. То указује на утицај разних фактора на национално опредељење као што су социо-културни, друштвено-политички, интеграцијски, економски, али и религијски. Строга примена субјективног критеријума имала је, у извесној мери, неповољан утицај на тачност пописних резултата о овом обележју, јер је омогућила видне осцилације у бројности појединих етничких заједница. Посебан проблем представља недостатак адекватне и општеважеће дефиниције појма за припаднике мањинских заједница. Неподударност језичке и националне припадности у Србији јавља се често као последица флотантног понашања одређених етничких група, али и услед асимилационог процеса - када неке етничке групе прихватају као основно средство комуникације други језик. Витална статистика у послератном периоду је, као и пописна, била подложна методолошким променама, нарочито у периоду 1965–1970. године, када је из, највероватније идеолошких разлога, обустављено евидентирање и објављивање виталних догађаја по националности, што отежава етнодемографска проучавања из тог периода. Основни недостатак важеће методологије регистрације и објављивања виталних догађаја по националности представља чињеница да су постојећи подаци дистрибуирани по националности мајке.

Кључне речи: етнодемографија, етностатистички извори, попис становништва, етничка обележја, национална структура, национална политика, етничко прикривање

Abstract: During the twentieth century, the ethnic structure of the Serbia was not always statistical clear, primarily due to the strong influence of national policies; in the Kingdom of Serbs Croats and Slovenians/Yugoslavia through the idea of Yugoslav unitary; after II World War through in socialistic Yugoslavia with usage "the new methodological solutions"; and national politics from the end of the twentieth century, which is current today. Nationality structure study of population of Serbia according to

---

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 47006, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

the census must include the fact that only the number of national “declared” is available in statistical sources, which may not always coincide with ethnic origin. This indicates at the influence of various factors on the national determination, such as socio-cultural, political, integration, economic, and religious factors. The strictly usage of subjective criteria had the negative impact on the accuracy of census results, because it had enabled oscillations in the number of certain ethnic communities. Inconsistency of native language and nationality declared population in Serbia often occurs as a result unpredictable behavior of certain ethnic groups in census declaration, but also due the assimilation processes – in cases that some ethnic groups are accepted other language. Vital statistics at this period, as the censuses, was under the influence of methodological changes too, especially at the period 1965-1970; probably because of ideological reasons, it was stopped recording and publication of vital events by ethnicity, which makes more difficult all ethno-demographic researches. The main disadvantage of the current methodology for registration and publication of vital events by ethnicity is the fact that existing data is distributed only by the nationality of the mother.

Key words: ethnodemography, ethno-statistical sources, census, ethnic characteristics, ethnic structure, national politics, ethnic hiding

Увод

Проучавање демографских карактеристика становништва по националности већ дуже време представља интерес, како демографије, тако и других наука и научних дисциплина, а резултати нам дају одговор на питање у којој се мери демографски показатељи разликују у односу на етничка обележја одређене популације. Разлике у демографским показатељима по националној, и посебно верској припадности намећу и потребу за испитивањем њихових узрока, односно доминантних фактора који су на те разлике утицали, почев од историјско-географских, културолошко-цивилизацијских, политичко-географских, асимилационих, па све до биолошких, етно-психичких и осталих фактора који утичу на стварање и обликовање једне нације.

Интензивни друштвени догађаји у Србији, нарочито у првој половини и крајем XX века, били су обележени значајним политичко-географским променама које су, или у својој основи или као последицу, имале етнодемографске процесе који и данас утичу на исцртавање етничке карте Балканског полуострва. Кроз процесе етничке хомогенизације и консолидације на територији бивше СФР Југославије дошло је до стварања нових политичко-територијалних јединица чије су административне (републичке) границе крајем XX века постале и државне, а којима су први озбиљнији елементи државности поступно уграђивани, почев од поделе Краљевине Југославије на бановине, па до познатих амандмана на Устав СФРЈ из 1974. године. С обзиром на чињеницу да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославија, била етнички хетерогена држава, сачињена претежно од јужно

словенских народа који су се услед интензивних унутрашњих миграција у одређеној мери измешали, распад заједничке државе по авнојевским границама је оставио одређени број националних заједница ван својих данашњих држава. Оне су, су у зависности од законске регулативе, постале националне мањине или етничке групе, што је довело до појачаног интереса за проучавањем етничких структура и етнодемографских процеса у новонасталим државама. Мултиконфесионалност и мултиетничност бивше државе, током целог времена њеног постојања, у снажној мери су утицали на неравномеран демографски развитак Југославије на шта указује уочљива неравнотежа демографских показатеља различитих националности, а нарочито конфесија (пре свега показатеља природног кретања становништва).

Знатан број лица других националности са етничком матицом ван Србије као и оних без матичне државе, представља једну од карактеристика данашњег националног састава Србије. Етничку хетерогеност Централне Србије и Војводине показали су и резултати пописа становништва из 2002. године, према којима Срби чине удео од 82.9%, док се у оквиру 28 националних или етничких заједница декларисало 14.7% становништва.

Етничка обележја становништва Србије - од етностатистике до националне политике

Основни извори етностатистичких података у Србији су пописи становништва и витална (демографска) статистика, а етничка обележја која се могу добити из пописа становништва су национална припадност, вероисповест и матерњи језик. Етнодемографска проучавања у Србији су могућа од времена организовања редовних статистичких истраживања становништва, пре свега пописа становништва и виталне статистике. Етностатистички подаци који су добијени у укупно 16 пописа спроведених у Кнежевини Србији и Краљевини Србији у периоду од 1883–1910. године, као и два пописа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији из 1921. и 1931. године су од непроцењивог значаја, али су истовремено оскудни и са ограниченим дистрибуцијама. Методолошке разлике, неједнаки временски интервали пописивања као и различите друштвено-политичке околности под којима су пописи у Србији спровођени у наведеном периоду, довели су до тога да се резултати ових пописа одликују различитим степеном поузданости, неупоредивошћу података и неуједначеношћу обележја становништва, што у знатној мери отежава демографска проучавања (Радовановић, С., 2005, 38). До пописа 1948. године, подаци о националној припадности се могу добити директно, на основу питања о националној припадности (први пут је постављено 1866. године), или посредно, преко питања о матерњем језику или вероисповести, док је директно извођење националне структуре становништва Србије могуће од послератних пописа који обезбеђују подат-

ке о националној припадности, који су прикупљани под условима уставних начела која су гарантовала потпуну слободу националног изјашњавања свих грађана, што је имплицирало етничку структуру становништва која је креирана према субјективном критеријуму изјашњавања.

Структура становништва Србије по националности током XX века није увек била статистички јасна пре свега због јаког утицаја националних политика; Краљевине СХС/Југославије кроз идеју југословенског унитаризма, послератне социјалистичке Југославије кроз тзв. „југословенски модел социјализма“, и националне политике с краја XX века, која је актуелна и данас.

У југословенским пописима становништва спроведеним између два светска рата (1921. и 1931. године), тежиште је стављено на питања о матерњем језику и вероисповести, преко којих су се посредно стицале информације о етничкој структури југословенског становништва.

После Првог светског рата, по уједињењу у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, приступило се првом попису становништва, 31. јануара 1921. године, и ако границе Краљевине још нису биле дефинитивно утврђене. Претходни резултати пописа су објављени 1924. године, а дефинитивни тек 1932. године, и то у оквиру оне административно-територијалне поделе која је важила пре Првог светског рата. У коначним резултатима је изложено присутно становништво по матерњем језику и вероисповести за сваку општину, тако да етничку структуру становништва Србије према резултатима овог пописа можемо добити само посредним путем, односно анализом одговора на питања о матерњем језику и вероисповести.

Други међуратни попис становништва извршен је 31. марта 1931. године у Краљевини Југославији, а коначни резултати овог пописа су објављени у четири књиге, међу којима је и књига о вероисповести (Група аутора, 1953, 39). Иако је у попису 1931. године било постављено питање о народности, ови подаци нису објављени. Очигледно у намери да се створи представа о етничкој монолитности народа јужнословенског порекла, методолошким упутствима је било предвиђено да се све ове народности искажу као једна-југословенска, док је за народности нејужнословенског порекла било прописано уписивање њихове конкретне етничке припадности, нпр. немачка, мађарска, турска итд. (Станковић, В., 1992, 160).

У Србији је од Другог светског рата до данас спроведено укупно осам пописа становништва, од чега је шест пописа спроведено у оквиру СФРЈ, један у оквиру државне заједнице Србија и Црна Гора, док је последњи попис становништва спроведен 2011. године у самосталној Републици Србији. Када говоримо о националној структури становништва Србије према резултатима наведених пописа, морамо имати у виду чињеницу да располажемо само бројем „национално декларисаних“, што не мора увек да се подударе са етничким пореклом. То указује на утицај разних фактора на национално опредељење као што су социо-културни, друштвено-политички, интеграцијски, еко-

номски, а на простору бивше Југославије чак и религијски. Безусловна примена субјективног критеријума имала је, у извесној мери, неповољан утицај на тачност пописних резултата о овом обележју, јер је омогућавала видне осцилације у бројности појединих етничких заједница. Иако према препорукама Конференције европских статистичара за попис становништва и станова Организације Уједињених Нација питања о националности, вероисповести и матерњем језику спадају у групу тзв. „допунских обележја“, а у неким западно-европским земљама се чак сматрају питањима личног-приватног карактера (Радушки, Н., 2006, 181), етничка обележја су на простору бивше Југославије, током целог времена њеног постојања сматрана суштинским, нарочито у време поремећених друштвено-економских и политичких околности. Ову тврдњу подупире и данашња етнодемографска слика Србије која је добрим делом резултат националне политике у социјалистичкој Југославији, која је „све до данас била под доминацијом тзв. југословенског модела социјализма и која је још током Другог светског рата и непосредно после њега створила две нације-црногорску и македонску, а убрзо затим и трећу-муслиманску, као што је утицала и на стварање нејасних флотантних етнокултурних идентитета Југословена и регионално неодређених“ (Радовановић, С., 1995, 186).

Проблем статистичког праћења етнодемографских промена у Србији је нарочито изражен на примерима еволуције муслиманског/бошњачког и југословенског етничког идентитета. Према пописној методологији из 1948. године, категорија муслимана је имала посебан третман који се садржао у томе да су муслимани, у целини, третирани као Југословени при чему су се могли изјашњавати као *Муслимани опредељени*, у смислу југословенског етничког порекла (нпр. Срби-Муслимани, Хрвати-Муслимани, Македонци-Муслимани) и као *Муслимани неодређени*. „Таква дистрибуција муслимана, појавила се у југословенској пописној статистици први и последњи пут (уводна објашњења књига IX, Попис 1948. године), с тим што су приликом обраде пописног материјала национално опредељени муслимани били укључивани у односну националност, док су посебно исказивани само неодређени муслимани“ (Радовановић, С., Радовановић, М., 1998, 13). У попису 1953. године за Муслимане и лица која нису осећала јаку националну припадност уведене су категорије *Југословен-неодређен* (ако су југословенског порекла) и *национално неодређен* (за остале припаднике националних мањина), што је имало за последицу демографски раст прве категорије, „мада се основано може претпоставити да 1953. године неодређеним Југословенима, поред Муслимана, припада и одређени број осталих флотантних етничких скупина“ (Радовановић, С., 1995, 187). Званична југословенска статистика у пописну методологију из 1961. године уводи нову националну одредницу *Муслиман*, али у етничком смислу тако да, идентификацијом религијског са националним обележјем, директно учествује процесу етничке консолидације Муслимана; од 1971–1991. године појмовно одређење речи Муслиман са великим почетним

словом је подразумевало етничку, а малим словом верску припадност; у попису 2002. године у званичну статистичку номенклатуру националности уведена је нова национална одредница *Бошњак*.

Дакле, промене става при декларисању о националној припадности и јак идеолошко-политички утицај на национално питање кроз понуђена решења различито су утицали на квалитет добијених етностатистичких података, али су и допринели растакању српског етнонационалног и етнокултурног идентитета, што је нарочито постало видљиво у периоду растурања заједничке државе Јужних Словена. Етно-културни идентитет Југословена је у свом развоју, као што смо евидентирали, у тесној вези са етничком консолидацијом Муслимана/Бошњака. Иако је идеја југословенства старија од социјалистичке Југославије и специфична по тежњи за надрастањем сопствене нације и идентификацији са називом државе (слично данашњем наднационалном европејству), она никада није ни добила праву шансу за конституисање и етничку консолидацију. Од 1961. године категорија категорија Југословени скоро потпуно губи пређашње етнонационално и цивилизацијско значење и добија обележје флотантне и недефинисане популације на шта упућује и сврставање Југословена у свим пописима у од 1961–1981. у категорију *национално неопредељених*, док се у пописима 1991. и 2002. године сврстава у категорију национално опредељених, с тим што је за 1991. дато само објашњење да ће се у редоследу класификације наћи иза народа, а испред народности, и то без икакве ближе одреднице шта се подразумева под појмом Југословен.

Међутим, док појава Југословена као националне одреднице донекле и има своје објашњење кроз примену разних методолошких решења пописивања, етнички мешовите бракове, идеолошки приступ националној декларацији или потребу етничке мимикрије у одређеним друштвено-политичким околностима (пример Срба у Хрватској или Влаха и Рома у Србији), код национално неопредељених и регионално опредељених је ствар мало сложенија, поготово ако се узме у обзир да, на пример, у попису становништва Словеније из 2002. године скоро 10% становништва није желело да се национално декларише, односно сврстало се у групе непознато, национално неопредељен или нису дали никакав одговор. С друге стране, у Србији (без Косова и Метохије) се исте године 2.7% становништва сврстало у групе остали, неизјашњени и неопредељени, регионално опредељени и непознато, док се као Југословен (категирија која је статистички скоро нестала у Словенији и Хрватској) изјаснило чак 80.721 или 1.08% што их, иза Мађара, Бошњака и Рома, ставља на четврто место у рангу „националних мањина“ (Кнежевић, А., 2005, 104).

Посебан проблем представља недостатак ваљане и општеважеће дефиниције појма за припаднике мањинских заједница. Како у статистичкој документацији, тако и у научној и стручној литератури постоје разлике у употреби термина којима се ове заједнице називају; *етничке мањине*, *националне мањине*, *етничке заједнице*, *народности*, *националности*. Пред

Други светски рат па до 1963. године у званичној употреби је био термин *национална мањина*, потом је овај назив из идеолошких разлога преименован у категорије *народност* и *етничка група*¹, при чему се незванично подразумевало (јер није ни било званичних дефиниција) да су народности у идеолошком смислу и политичком утицају биле ближе народима и у предности у односу на етничке групе које су биле на дну ове лествице.

Подаци о националном саставу становништва Србије у попису 2011. године прикупљени су на основу слободног изражавања становника. Питање у пописници је било отвореног типа у коме се није нудио ни један одговор, осим што је постојао додатак питању који гласи: „према чл. 47. Устава Републике Србије, грађанин није дужан да се изјасни“ (Главни инструменти Пописа становништва, домаћинства и станова 2011, образац П-1, РСЗ). Када је у питању методологија националне декларације у другим бившим југословенским републикама, у пописима становништва су примењивани појмови „народност“ у Хрватској (2001. и 2011), односно „народна/етничка припадност“ у Словенији (2002), са питањима тзв. затвореног типа, која су подразумевала национално опредељење према унапред понуђеним одговорима. У Хрватској је био понуђен одговор Хрват/Хрватица, док је за остале уписиван одговор, а у Словенији је било понуђено декларисање у три категорије (Словенци, Италијани и Мађари), а затим питање тзв. отвореног типа у коме се није нудио ни један одговор. Питање националне декларације у попису становништва у Македонији (2002) је постављено на исти начин као и 1991. уз предвиђену могућност неизјашњавања (Мрђен, С., 2002, 98-100). Из политичких интереса међународног протектората, попис становништва у Босни и Херцеговини још увек није спроведен, док су пописи у Црној Гори спроведени 2003. и 2011. показали снажан утицај политике тамошњих власти на национално изјашњавање кроз статистички уочљиво неслагање удела национално декларисаних Срба и Црногораца и њиховог матерњег језика.

Основна методолошка разлика Пописа становништва, домаћинства и станова Србије 2002. и 2011. године у односу на претходне пописе, а која директно утиче на упоредивост кретања броја становника са резултатима претходних пописа, односи се на промену дефиниције укупног становништва, а које сада обухвата становништво Србије без обзира да ли се налази у земљи или иностранству „не дуже од годину дана“, као и стране држављане са пребивалиштем у Србији преко годину дана. Ово се, наравно, одразило на релативизацију пораста или пада одрађаних националности исказаних у резултатима пописа из 2002. године.

Последња два пописа становништва Србије, из познатих разлога, нису спроведена на територији Косова и Метохије, а такође треба напоме-

---

¹ Југословенски самоуправни социјализам декларативно није тежио систему вредности у којем ће бити било какве, а посебно националне „већине“ и „мањине“.

нути и да је попис становништва у Србији 1991. године био обележен бојкотом од стране косовских Албанаца на Косову и Метохији, тако да значајна статистика за наведену годину располаже само процењеним бројем албанског становништва, док је последњи званични податак из пописа становништва о броју Албанаца из 1981. године.

Уобичајени метод у етнодемографским проучавањима је статистичка анализа разлика између субјективних и објективних етничких обележја. Зато се, у циљу добијања прецизнијих резултата, користи укрштање одговора о националној припадности и одговора на питање о матерњем језику.

У првом југословенском попису из 1921. године матерњи језик се могао исказати само као неки од живих језика, а класификација према којој су објављени резултати садржала је називе народности (Срби или Хрвати, Словенци, Чехословаци, Русини, Пољаци, Немци, Мађари, итд.). Македонски језик се није могао уписивати као одговор о матерњем језику. Попис из 1931. године има слична методолошка решења за питање о матерњем језику. Питање о матерњем језику је, осим у попису 1948. године, постављано у свим одржаним пописима становништва у Србији после Другог светског рата.

У етнодемографским и етностатистичким истраживањима становништва Србије, матерњи језик се третира као објективније обележје од националне припадности, јер је језик једна од основних карактеристика народа, па није случајно када се називи народа врло често слажу са њиховим језицима. Остављајући по страни граничне случајеве двојезичних група становништва, може се приметити, да, с једне стране, извесне језичке разлике (рецимо нормандски и провансалски дијалекти у Француској, или високо и ниско-немачки дијалекти у Немачкој) не ремете јединство етничке националности, и да, са друге стране, језичне сличности (рецимо између Швајцараца и Немаца који говоре немачки; између великоруске, белоруске и украјинске народности) не доводе до етничког јединства (Сентић, М., Брезник, Д., 1968, 144). Када је у питању Србија, језик не мора увек бити довољна одредница за припадност некој националној групи јер није ретка појава да више етничких заједница говори истим матерњим језиком, а у пописима декларише различиту националност. Пример за то је језичко јединство Срба, Црногорца, Муслимана/Бошњака и Југословена, мада је према резултатима пописа из 2002. године евидентна појава језичког трансфера из српског говорног подручја ка новонасталим језицима који би требали да заокруже текуће процесе етно-политичке генезе и етнодемографске консолидације на простору бивше Југославије.

Међутим, неподударност језичке и националне припадности у Србији јавља се често као последица флотантног понашања одређених етничких група, али и услед асимилационих процеса, када неке етничке групе прихватају као основно средство општења други језик. У попису 1953. године, значајна одступања су забележена код Турака и Влаха, у попису 1991. године код ско-

ро свих националности осим Срба и Црногораца², док је код Рома је ово не-слагање значајно у скоро свим пописима становништва. Према резултатима пописа становништва из 2002. године, висок степен подударности националне припадности и матерњег језика (преко 90%) постоји код Срба, Албанаца, Бошњака, Словака и Мађара, док је највећи ниво неподударности забележен код Црногораца, Југословена, Муслимана, Хрвата, и Македонаца.

Питање о вероисповести је у XX веку постављано у пописима 1921, 1931, 1953, 1991, 2002. и 2011. године. Питања о вероисповести у пописима 1921. и 1931. године су постављена без наглашавања субјективног карактера, а тако да су одговори представљали и формалну припадност одређеној вероисповести. Класификацијом су биле предвиђене: православна, римо-католичка, грко-католичка, евангелистичка, муслиманска, израелска, и друге вере, као и могућност одговора за лица без конфесије.

У послератним пописима становништва питање о вероисповести није постављано у већини пописа становништва, а враћа се 1991. године, у време генерисања политичке кризе пред распад бивше заједничке државе, а пре свега у функцији националног пребројавања и прегруписавања. Одговори на ово питање у послератном периоду добијани су по субјективном критеријуму, на основу личног убеђења и схватања религије.

Поред пописа становништва, подједнако важан извор података, без кога је незамисливо било какво аналитичко етнодемографско истраживање, је витална статистика (статистика природног кретања-рађања, смрти и склопљених и разведених бракова). Статистика виталних догађаја се у Србији бележи још од прве половине XIX века, али је дистрибуција података по националности доступна тек од педесетих година XX века. Витална статистика у послератном периоду је, као и пописна, била подложна методолошким променама, нарочито 1965–1970. године, када је из, највероватније идеолошких разлога, обустављено прикупљање и објављивање виталних догађаја по националности, што отежава етнодемографска проучавања из тог периода. Ово је посебно важно за демографско проучавање оних националних заједница које су управо у том периоду ушле у негативан природни прираштај чији почетак је немогуће тачно датирати. Такође, из политичких разлога, у периоду од 1991–2001. године, одређене националне заједнице у Србији се нису нашле у ужој

---

² Тако је 1953. године број Влаха у Србији износио 30000, али је исте године око 170000 лица изјавило да им је матерњи језик влашки. Слична ситуација је била и 1991. године када је 54000 декларисаних Срба изјавило да им је матерњи језик влашки. Исте године се код Југословена најчешће се јавља матерњи језик српски или хрватски, док је 21% Бугара навело српски као матерњи језик. Неподударност националности и матерњег језика Муслимана у попису 1991. године (подударност је износила свега 33,6%) је последица декларисања већине Муслимана из Рашке области «бошњачког» језика који није био предвиђен статистичком номенклатуром језика, па је био сврстан у категорију «остали језици» (Светлана Радовановић, 1995, 206).

статистичкој класификацији националности за које су континуирано и у потпуности објављивани подаци виталне статистике.

Непоклапање стварног етничког идентитета и етничког опредељења је највеће при пописима становништва, а у виталној статистици нешто је мање код рађања, док је најмање при регистрацији смрти где известиоци најчешће враћају умрло лице у групу етничког порекла (Кнежевић, А., 2010, 53). Основни недостатак важеће методологије регистрације и објављивања виталних догађаја по националности представља чињеница да су постојећи подаци дистрибуирани по националности мајке. Такође, као и код пописа становништва, национална декларација мајке је субјективног карактера и не мора одражавати њено етничко порекло што доводи до појаве да се код одређених националних заједница дешавају разлике у националној декларацији при рађању и смрти што је нарочито видљиво у ромској популацији.

Пример кретања становништва Србије по националности у послератном периоду

Етничка структура Србије у послератном периоду указује на њен мултинационални карактер који је формиран под утицајем бројних фактора који се могу разврстати у демографске, који подразумевају промене етничке структуре услед диференцијалног демографског развитка по националности (разлике у природном прираштају и миграцијама становништва и њиховом утицају на структуру); и недемографске, међу којима се истичу промена става при националном декларисању у пописима становништва и различита методолошка решења приликом пописа становништва која су се мењала у складу са друштвено-политичким околностима, али и потребама и циљевима владајућих структура, нарочито у време социјалистичке Југославије. Као резултат поменутих чинилаца поједине националне заједнице су с временом повећавале свој број и удео у укупном становништву, док су друге имале стагнирајуће или негативне трендове у популационој динамици што је утицало на промену етничке структуре становништва Србије.

Полазна информација у демографским истраживањима једне популације је њена бројност која произилази из популационе динамике. Информације о броју становника одређене популације добијамо, пре свега, на основу података пописа становништва. У кретању укупног броја становника Србије у посматраном периоду, нису истовремено, са истим уделом и интензитетом партиципирале све националности (табела 1). Велике разлике у темпу раста појединих националности уловљене су, пре свега, потпуно различитим репродуктивним понашањем етничких заједница које живе у Србији. Тако се на једној страни издвајају албанска и ромска (посебно део исламске вероисповести) популација код којих се примећују веома благе промене репродуктивног модела, а на другој страни све остале националности (осим Муслимана/Бошња-

ка), код којих је раније, или од почетка деведесетих година, биолошко обнављање становништва знатно испод нивоа неопходног за просту репродукцију (Радовановић, С., 1995). Уочљив пад укупног броја становника Србије, као и албанске популације према резултатима пописа из 2002. је проузрокован чињеницом да попис становништва није одржан на територији Косова и Метохије.

Табела 1. – Становништво Србије према националности у периоду 1948–2002.

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002*
УКУПНО	6527966	6979154	7642227	8446591	9313677	9778991	7498001
Срби	4823730	5152939	5704686	6016811	6182159	6446595	6212838
Црногорци	74860	86061	104753	125560	147466	139299	69049
Југословени	0	0	20079	123824	441941	323625	80721
Албанци	532011	565513	699772	984761	1303032	1674353	61647
Бошњаци	/	/	/	/	/	/	136087
Бугари	59472	60146	58494	53800	33455	26876	20497
Власи	93440	28047	1368	14724	25596	17807	40054
Мађари	433701	441907	449587	430314	390468	343942	293299
Македонци	17917	27277	36288	42675	48986	46046	25047
Муслимани	17315	81081	93467	154330	215166	246411	19503
Немци	41460	46228	14533	9086	5302	5263	3901
Роми	52181	58800	9826	49894	110959	140237	108103
Румуни	63160	59705	59505	57419	53693	42331	34576
Руси	13329	7829	6984	4746	2761	2576	2588
Русини	22667	23720	25658	20608	19757	18073	15905
Словаци	73140	75027	77837	76733	73207	66798	59021
Словенци	20998	20717	19957	15957	12006	8261	5104
Турци	1914	54526	44434	18220	13890	11235	522
Украјинци**	/	/	/	5643	5520	5066	5354
Хрвати	169864	173246	196409	184913	149368	105406	70602
Чеси	6760	5948	5133	4149	3225	2832	2211
Остали	9214	7807	7267	6989	17289	12925	11711
Неопређени и неизјашњени	/	/	/	4486	7834	10906	107732
Регионална припадност	/	/	/	10409	6848	4912	11485
Непознато	/	1994	5604	30274	43222	50367	75483

Напомене: * Попис становништва 2002. године није спроведен на територији Косова и Метохије па се подаци односе на Централну Србију и Војводину; подаци за 2002. су исказани према новој методологији пописа, ** до пописа 1971. године Украјинци су укључивани у Русине

Извор: Књиге пописа становништва Србије у периоду 1948–2002. године, СЗС и РЗС, Београд.

Посматрајући кретање броја становника Србије по националности, можемо потврдити раније изнету резервисаност о поузданости статистичких података по националности. Тако, са једне стране уочавамо изразите неправилности у кретању броја Рома и Влада чији је основни узрок лабилност при националној декларацији у пописима становништва, док је кретање броја Му-

слимана и Југословена било под директним утицајем промена методолошких решења у пописивању по националности, што је за резултат имало отпочињање процеса етничке консолидације Муслимана и у крајњем исходу стварање бошњачке нације током деведесетих година прошлог века.

Супротно томе, разлоге опадања стопа раста Срба, Мађара, Хрвата, Словенаца, Чеха, Словака, Македонаца, Бугара, Румуна, Русина треба тражити претежно у демографским факторима, пре свега у континуираном опадању наталитета односно природног прираштаја. У том смислу навешћемо и податак да у Централној Србији и Војводини ни једна генерација Мађарица рођених пре, и Српкиња и после Првог светског рата није обезбедила своју просту репродукцију. Посматрајући кретање индекса раста по националности јасно можемо уочити три модела раста становништва на основу којих можемо груписати различите националности (табела 2).

Табела 2. – Индекс раста становништва Србије по националности у периоду 1948–2002. године

	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91*
Срби	107	111	105	103	104	99,4
Југословени	/	/	617	357	73	25,2
Албанци	106	124	141	132	128	78,7
Бугари	101	97	92	62	80	76,8
Власи	30	5	108	174	70	225,3
Мађари	102	102	96	91	88	85,3
Македонци	152	133	118	115	94	55,6
Муслимани/Бошњаци**	468	115	165	139	114	86,3
Немци	111	31	62	58	99	75,4
Роми	113	17	508	222	126	114,4
Румуни	94	99	96	93	79	81,7
Руси	59	89	68	58	93	104,6
Русини	105	108	80	96	91	88,1
Словаци	103	104	99	95	91	88,4
Словенци	99	96	80	75	69	63,8
Турци	2849	81	41	76	81	66,1
Украјинци***	/	/	/	98	92	106,2
Хрвати	102	113	94	81	71	72,5
Црногорци	115	122	120	117	94	58,1
Чеси	88	86	81	78	88	79,9

Напомене: *за период 1991-2002. године индекс је израчунат за територију Централне Србије и Војводине, ** за 2002. годину индекс је исказан збирно за Муслимане и Бошњаке, *** до пописа 1971. Украјинци су укључивани у Русине

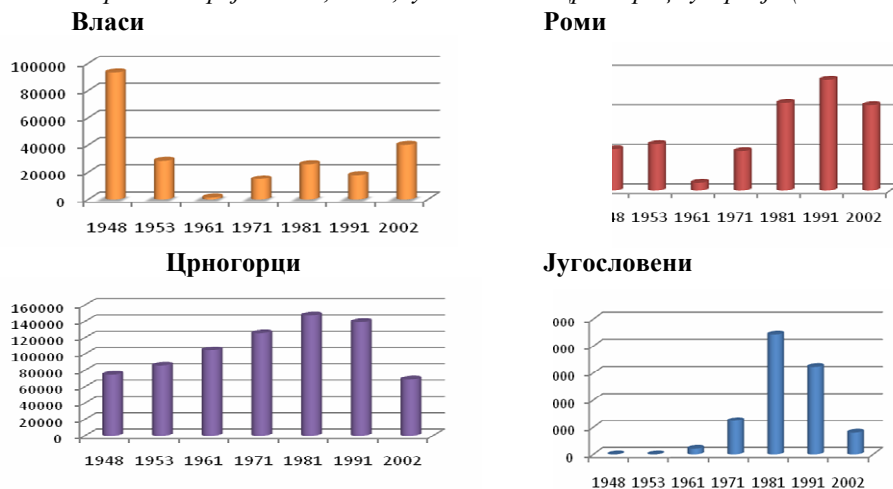
Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва Србије у периоду 1948–2002. године, СЗС и РЗС, Београд.

Прву групу чине националности код којих је забележено континуирано и равномерно опадање броја становника и опадање индекса пораста. Тако су Словенци, Румуни и Чеси суочени са континуираним опадањем током це-

лог посматраног периода, док Србе, Хрвате, Македонце, Мађаре, Румуне, Бугаре, Русине и Словаке карактеришу, прво опадање интензитета раста, а затим и опадање становништва до краја посматраног периода.

Другу групу чине националности које бележе стални пораст становништва у коју спадају Албанци, Муслимани/Бошњаци и Роми (који спадају и у трећу групу). Вредност индекса пораста Албанаца у Србији се кретала у распону од 106–128 у периоду до 1991, док је вредност индекса кретања Бошњака (услед раније објашњених методолошких промена пописивања) реалнија тек од 1961. Ако минимизирамо разлике по националној припадности, закључићемо да је током XX века, и поред промена друштвено-економских околности, разних методолошких решења у статистици становништва, миграторних токова и мешања становништва, доминантну улогу у етнодемографским процесима у Србији имао образац репродуктивног понашања карактеристичан за припадност хришћанском или исламском конфесионалном кругу.

Слика 1. – Кретање броја Влаха, Рома, Југословена и Црногораца у Србији (1948–2002)

Извор: Књиге пописа становништва Србије у периоду 1948–2002. године, СЗС и РЗС, Београд.

Трећу групу чине националности чији показатељи раста/пада показују изразите неправилности у посматраном периоду. Демографска поузданост ових показатеља је нарушена услед следећих фактора: снажног утицаја субјективног критеријума при националној декларацији (Власи, Роми); нејасног етничког идентитета због идеолошког и политичког приступа националној декларацији (Југословени, Црногорци) или етнички мешаних бракова; утицаја међудржавних договора о пресељавању становни-

штва и присилних миграција после Другог светског рата (Турци, Немци). Ову групу националности карактеришу значајне осцилације у пописима становништва које се немају демографско објашњење, па се не могу ни успоставити ваљани демографски трендови (слика 1).

Закључак

На основу свега изложеног о методолошким проблемима етностатистичких и етнодемографских истраживања становништва Србије у XX веку можемо извести следеће закључке:

– Проблем етнодемографских истраживања у Србији током XX века је у тесној вези са ограниченим могућностима добијања континуираних и квалитетних података из етностатистичких извора, пре свега пописа становништва и виталне статистике;

– Питања о свим етничким обележја становништва у пописима становништва Србије (национална припадност, матерњи језик и вероисповест) у наведеном периоду су била под јаким утицајем различитих типова националних политика, од југословенског унитаризма у Краљевини СХС/Југославији кроз привид етничке јужнословенске монолитности, преко југословенског модела социјализма у СФР Југославији потенцирањем тзв. „нових методолошких решења“, па све до савремене политизације пописа оличене у националном пребројавању и политичкој инструментализацији званичне статистичке номенклатуре националности;

– Примена субјективног критеријума при националној декларацији становништва је омогућила увођење нових етничких идентитета у статистичку класификацију националности, затим појаву етничког прикривања и етничког трансфера стварањем тзв. „флотантних“ етничких група чија је основна карактеристика осцилирање у бројности од пописа до пописа, и на крају статистичка неслагања између етничких обележја у оквиру исте националне заједнице што у значајној мери утиче на квалитет етнодемографских истраживања

– Додатној сложености етнодемографских истраживања је допринео и проблем категоризације и адекватног дефинисања мањинских заједница (*етничке мањине, националне мањине, етничке заједнице, народности, националности*), као и градација у функцији њиховог идеолошког и политичког утицаја: *народ-народност-етничка група*;

– Сталност у прикупљању и објављивању виталних догађаја по националности је из недовољно објашњених разлога прекинута у периоду 1965–1970, док је периоду од 1991–2001. редукација списака националности по којима су објављивани подаци о виталним догађајима била обављена према критеријуму који није имао ни статистичко, ни научно ни практично објашњење;

– Основни недостатак важеће методологије регистрације и објављивања виталних догађаја по националности представља чињеница да су постојећи подаци дистрибуирани по националности мајке, као и појава разлике у националној декларацији при регистрацији рађања и смрти исте особе;

– Непоклапање стварног и декларисаног етничког идентитета представља кључни проблем у етнодемографским истраживањима који често није могуће решити коришћењем само званичне етностатистичке грађе и искључиво у оквиру етнодемографије.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Група аутора (1953): *Становништво Народне Републике Србије од 1834-1953*. Серија Б-свеска 1. Београд, Завод за статистику и евиденцију НР Србије, 1-102.
- Кнежевић, А. (2010): *Роми (Цигани) у Београду-етнодемографска проучавања*. Београд, Географски факултет Универзитета у Београду, 1-114.
- Кнежевић, А. (2005): Становништво Србије према националној припадности по резултатима Пописа 2002. године. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXV -бр. 1. Београд, Српско географско друштво, 103-110.
- Мрђен, С. (2002): Народност у пописима-Променљива и нестална категорија. *Становништво*, бр. 1-4. Београд, Институт друштвених наука-Центар за демографска истраживања, 77-103.
- Попис становништва Србије (1948-2002. године)*, Београд, Савезни завод за статистику, Републички завод за статистику Србије.
- Радовановић, С. (1995): Етничка структура и матерњи језик становништва. *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991-Становништво 47*. Београд, Институт друштвених наука-Центар за демографска истраживања и СЗС, 185-216.
- Радовановић, С. (1996): Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса. *Зборник радова ГИ "Јован Цвијић"*, књ. 45. Београд, САНУ, 265-273.
- Радовановић, С. (2005): Два века пописне статистике у Србији. *Демографија*, књига II. Београд, Географски факултет Универзитета у Београду-Институт за демографију, 33-43.
- Радовановић, С., Радовановић, М. (1998): Муслимани у попису становништва СР Југославије 2001-предлог за класификацију националности. *Статистичар*, бр. 22. Статистичко друштво Србије, РЗС Србије, Савезни завод за статистику, 9-18.
- Радушки, Н. (2006): Структура становништва према националној припадности и матерњем језику. *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*. Републички завод за статистику Србије, Институт друштвених наука-Центар за демографска истраживања и Друштво демографа Србије, 181-205.
- Сентић, М., Брезник, Д. (1968): Демографске карактеристике етничких, религиозних и расних група. *Становништво*, бр. 3-4. Београд, Институт друштвених наука-Центар за демографска истраживања, 141-183.
- Станковић, В. (1992): Роми у светлу података југословенске статистике. *Развитак Рома у Југославији-проблеми и тенденције*. Зборник радова са научног скупа одржаног 12. и 13. јануара 1989. године, књига LXVIII. Београд, САНУ, 159-179.

Aleksandar Knežević

**METHODOLOGICAL PROBLEMS OF ETHNO-STATISTICAL EVIDENCE
AND ETHNO-DEMOGRAPHIC RESEARCH OF POPULATION OF SERBIA**

Summary

Problem of ethno-demographic researches in Serbia during the twentieth century is closely related to the limited possibilities of obtaining continuous and quality data from ethno-statistical sources, primarily censuses and vital statistics. Questions about three ethnic characteristics of the population in Serbian censuses (ethnicity, native language and religion) were strongly influenced by different types of national policies; the unitary politics of “South Slavic ethnic monolith”, in the Kingdom of Serbs Croats and Slovenians/Yugoslavia; emphasizing the so-called “new methodological solutions” in socialistic Yugoslavia; and contemporary politicization of census with idea of “national counting” and political motivated changes of the statistical nomenclature of nationalities. The application of subjective criteria for declaration of a nationality in censuses has created the new ethnic identities in statistical classification of nationality, appearances of ethnic hiding and ethnic transfer by untypical behavior in censuses of some ethnic groups whose main characteristic are oscillations in the number of censuses, and finally, statistical differences between the ethnic characteristics within the same national community which significantly affects the quality of ethno-demographic researches. Problem of categorizing and defining of minority (ethnic minorities, ethnic groups, ethnicity, and nationality), their gradation in function of their ideological and political influence (the nation-nationality-ethnic groups) also has contributed to make ethno-demographic researches more difficult. Break of continuity in the collection and publication of vital events by ethnicity isn't sufficiently explained the reasons for the period 1965-1970; at the period 1991-2001 the reduction the list of nationalities that have been published data on vital events was carried out according to the criteria that there was no statistical, scientific or practical explanation. The main disadvantage of the current methodology of registration and publication of vital events by ethnicity is the fact that existing data are distributed by the mother's nationality, and ethnic differences in the appearance of the declaration at registration of birth and death of the same person. Disagreement of real and declared ethnic identity is a main scientific problem in ethno-demographic researches that often cannot be solved using only the official ethno-statistical source.